

Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори
Одјељење за српски језик и књижевност

Матица српска

Матица српска – Друштво чланова Матице српске
у Републици Српској

**СРПСКО ЈЕЗИЧКО И КЊИЖЕВНО НАСЉЕЂЕ
НА ПРОСТОРУ ДАНАШЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ.
СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ ДАНАС**

Зборник радова са Другог међународног научног скупа
одржаног у Подгорици 26–28. маја 2017. године

Уредник

Јелица Стојановић

Подгорица – Нови Сад – Бања Лука

2019

Владан З. Јовановић*

Институт за српски језик САНУ, Београд

Партиципска образовања презента актива (-ћи) и пасива (-м), и претерита актива (-[в]ши) у делима владике Петра II Петровића Његоша у грађи и обради Речника САНУ**

Сажетак: У раду су са лексичко-граматичког и лексикографског аспекта анализирани партиципске форме садашњег (активне на -ћи и пасивне на -м) и прошлог времена актива (-[в]ши) црпене из дела владике Петра II Петровића Његоша као извора грађе за Речник САНУ. Претпоставка од које се кренуло у истраживање јесте да се ова средства не приказују исцрпно у Речнику, имајући у виду чињеницу да су партиципски облици о којима је овде реч потиснути из српског књижевнојезичког стандарда после званичног прихватања Вукове реформе српског књижевног језика у другој половини 19. века. Анализа партиципских образовања у раду подразумева следећа питања: 1) да ли су и у којој мери партиципи на -ћи, -(в)ши и -м забележени у Речнику САНУ и 2) како су лексикографски представљени и описани.

Кључне речи: партиципи, лексичко-граматичка анализа, лексикографска анализа, значење, Његошев језик, Речник САНУ, српски језик.

1. Увод. Дело и језик једног од највећих српских мислилаца и песника – владике Петра II Петровића Његоша – до данас не престаје да заокупља пажњу истраживача – не само оних књижевно-историјске, теолошке и философске провенијенције, већ и филолога. У науци о српском језику велики је број радова чија су истраживања заснована на материјалу Његошевог дела, а реч је о фундаменталним лингвистичким дисциплинама и областима као што су дијалектологија (језичка основица Његошевог дела, језички нивои, народна лексика и дијалектизми, нпр. у радовима Вушовић 1930; Симић 1901; Живановић 1902; Стевановић 1990; Ратковић 2006), историја језика (смењивање књижевнојезичких идиома у зависности од тематике, ћирилично писмо и графија, в. нпр. Младеновић 1997), лексика (о славенизмима у Његошевим песничким делима в. Стијовић 1992), фразеологија (Маројевић 2005; 2016; Пејановић 2010б; 2010а), стилистика и версификација, текстолошка истраживања и приређивање критичких издања (в. у Младеновић 1995; 1997; Маројевић 2004; 2010. итд.), лексико-

* vladjovanovic@hotmail.com

** Рад је написан у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, бр. 178009, чији је покровитељ Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

графска обрада целокупног Његошевог стваралаштва (РЊ)), као и бројне друге теме Његошевог дела из књижевнојезичке и културноисторијске визуре (Младеновић 1996; Ђупић 1988) итд. Иако је Његош био савременик Вука С. Караџића и поштовалац његовог рада, књижевни рад овог писца у питању употребе језика снажно се ослањао на црквенословенску језичку традицију, као и на традиционално, предвуковско писмо.¹ Ништа мање традиционалан није био ни приступ писца према књижевном језику, који се, заједно са поменутиим односом према азбуци и правопису, не може сагледавати одвојено од Његошевог црквеног живота, у којем све има „исти извор и увор“, а то је његова религија (Велимировић 2013: 193). У Његошевом песништву, као и уопште у писаном његовом стваралаштву, црквенословенских језичких елемената има много. Њихово присуство, истина, разликује се од дела до дела. Тако у делима у којима преовлађују појмови православног богословља има више примера црквенословенских али и уопште славеносрпских елемената, међу којима је и употреба партиципа (уп. нпр. *Луча микрокозма, Црнојорац к свемојућем Боју, Пусџињак џеџињски*), док је у другим делима, тј. у песништву световног карактера, таквих примера знатно мање (уп. нпр. дела *Кула Ђуришића, Чардак Алексића*, стихови *Горској вијеница*, у којима, поред славенизама, има и оних у којима се одражава чист народни карактер језика). Када је реч о текстовима духовно-филозофског и богословског карактера, какав је читав спев *Луча микрокозма*, али и немали број песама, Његошев језик се од вуковског разликује и у погледу чувања и употребе партиципских образовања на *-ћи*, *-(в)ши* и *-м(и)*. И поред тога што је своја најпознатија дела објављивао у време када се језик којим је писао постепено повлачио из употребе под утицајем Вукове реформе, он је управо тим својим делима остао један од највећих српских мислилаца и књижевних стваралаца. Иако код њега има делова „и пасажа на чистом народном језику“, Његош је свој језик држао отвореним за рускословенски и сам руски књижевни језик, што је била одлика већине српских писаца онога времена (СТИЈОВИЋ 1992: 12). „Његош се приказује (посебно у *Лучи Микрокозма, Свободијади, неким песмама и препевима*) као предвуковски писац, тачније – као писац из периода пре победе Вуковог начела. Од четворице писаца због чијих се дела слави 1847. година, Вук и његови следбеници Даничић и Радичевић, дакле, стоје на једној страни, а на другој сам Његош“ (СТИЈОВИЋ 1992: 13).

¹ У науци је утврђено да је Његошу Вукова реформисана азбука била и те како позната, и не само њему већ и људима из његове цетињске канцеларије. „Они [су] њом и писали, али не задуго. Традиционална славеносрпска ћириличка грађија убрзо је у пуној мери поново завладала у писању Његошевом и његових писара тако да је њоме Његош писао све до своје смрти“ (Младеновић 1996: 42). Према сведочењу Ј. Хаџића, сам Његош је казао у једном разговору: „Ја сам послао мој рукопис Стојковићу у Трјест да га печата, а он се удружи са Вуком па ми писање моје промјени и окрену на своју систему. Па шта сам знао чинити кад је дјело већ готово било? Само сам се срддио јер свађати се јавно не подноси ми“ (Ј. Хаџић, „Како стојимо с азбуком и правописом?“, *Огледало србско*, I, 1864, св. 1, Нови Сад, 7, цит. према Младеновић 1996: 165). Слично сведочанство поводом штампања *Лажној цара Шћейана Малој* Вуковом ћирилицом из непосредног разговора са писцем посведочио је и Љубомир П. Ненадовић у *Писмима из Италије* (в. Младеновић 1996: 166–168).

2. Циљ, МЕТОД И КОРПУС ИСТРАЖИВАЊА. Као што је познато, у грађу за Речник САНУ улазе дела писаца од Доситеја до наших савременика, при чему је, приликом одабира, начињен избор: „од најбољих писаца црпена је већина њихових дела, а од осталих (знатнијих) мањи број“ (Белић, XXVII, Напомене о обради текста Речника, РСАНУ). Када погледамо изворе грађе из дела Петра II Петровића Његоша, и ако томе додамо и *Речник Његишева језика* (надаље РЊЈ) М. Стевановића и његових сарадника М. Вујанић, М. Одавића и М. Тешића, јасно је да дело владике припада првој поменутој групи извора.²

Циљ овог рада је да утврдимо да ли су и у којој мери у Речнику САНУ, као тезаурусном³ (општем) типу речника, издвојена партиципска образовања из Његошевог језика, односно како су те форме у њему лексикографски представљене и описане. Полазећи од чињенице да су партиципски облици о којима је реч потиснути из српског књижевнојезичког стандарда после званичног прихватања Вукове реформе српског књижевног језика у другој половини 19. века, претпоставка од које смо пошли јесте да се ова средства, упркос снази пишчевог талента и језика који он доноси, не приказују исцрпно у језичком речнику општег типа, какав је Речник САНУ. Наш савремени књижевни стандардни језик нема поменутих партиципа, као што их ни Вук није употребљавао. Међутим, у Његошевим делима тих партиципа има у немалом броју (додуше негде мање, а негде више, што зависи од тематике). Будући да Речник САНУ у себе укључује и старије писце који су писали на народном језику (нпр. Доситеј), као и Вукове савременике из славеносрпске епохе (нпр. Ј. Хаџић, П. Соларић, Ј. Суботић и др.), у раду ћемо се, поред присуства поменутих партиципа у Његошевом језику, дотаћи и питања примене лексикографских поступака у обради партиципске категорије речи уопште. Метод који је коришћен у истраживању подразумевао је ексцерпцију партиципских форми из Његошевих дела која чине грађу Речника САНУ и проверу лексикографских поступака њихове обраде у поменутом речнику.

3. ПОГЛЕД НА СРПСКИ ПАРТИЦИПСКИ СИСТЕМ И ЛИТЕРАТУРУ. Партиципи су врста речи блиска глаголима и придевима. Са глаголима их повезују категорија времена, значење радње и стања (актив/пасив), обележје прелазности/непрелазности, глаголски вид, глаголски род (повратан/неповра-

² У списку извора налазе се следећа дела: *Луча микрокозма* (Београд 1923, 1951), *Горскій Віенацъ...* (у Бечу 1847), *Кула Ђуришића и Чардак Алексића* (у Бечу 1847. и 1850), *Лажни цар Шћейан Мали...* (у Трсту 1851, Београд – Загреб 1901, и *Шћейан Мали*, Београд 1952), *Слободіяда, епійскій стѣвъ...* (у Земуну 1854), *Пусійињак цетийински...* (Панчево 1885), *Горски вијенац...* (Загреб 1890. и Београд 1952), *Мање њјесме* (Београд 1912), *Цјелокуйна дјела* (Београд ²1936), *Писма*, књ. I (Београд 1940), *Рјечник уз њјесничка дјела П. П. Његиоша*, саставили М. Стевановић и Р. Бошковић (Београд 1954), *Речник језика Пејира II Пејировића Његиоша*, израдили М. Стевановић, М. Вујанић, М. Одавић и М. Тешић, књига прва, А–О (Београд 1983); књига друга, П–Ш (Београд 1983).

³ Сам термин *тезаурусни речник* у савременој лингвистици није једнозначан. У контексту у којем га ми користимо то је тип речника који одражава речнички састав једног језика у пуном обиму; уп. деф. тезауруса Л. В. Шчербе: «Thesaurus характеризуется именно тем, что в его словник включаются все слова, какие только кем-либо были употреблены, хотя бы это и имело место всего один раз [...]» (Шчерба 1974: 288).

тан глагол), рекција. Историјски гледано, партиципски систем се из ћирилометодијевске писмености пренео у српски средњовековни књижевни језик, а исто тако и у руски, те га је одатле славеносрпска писменост још увек активно одржавала (Пешикан 1970: 84). У некадашњем партиципском систему, који се састојао од активних (садашњи и прошли I и II) и пасивних (садашњи и прошли) партиципа, први се почео повлачити партицип презенте пасива на *-мъ*, док се партицип перфекта у виду трпног придева добро очувао. Од облика партиципа презенте активног и партиципа претерита активног I постали су још доста раније глаголски прилози односно герундији, који су и данас део граматичког система српског језика (глаголски прилог садашњи и глаголски прилог прошли). Два основна активна партиципа могла су се употребљавати у реченичним функцијама у којима данас уместо њих употребљавамо друга граматичка средства. Најчешће се ради о партиципима чији би семантички еквиваленти према дубинској структури били представљени односном реченицом са везником *који* у функцији атрибута односно придевом у атрибутској функцији (Јовановић 2017а: 88). Када је реч о континуантима партиципа презенте пасива, данас трпни придев у атрибутској функцији нема само улогу партиципа претерита пасива него је надоместио и функцију партиципа презенте пасива, а, такође, функцију партиципа презенте пасива обављају и друга лексичко-семантичка средства, као што су придеви пасивног квалификативно-глаголског значења на *-ив/-љив*: *нейремостлив*, *нейреводив*, *неизводљив*, *несајорив*, *неискорењив*, *неуловљив* и сл., чиме је „потпуно надокнађено ишчезавање одговарајуће варијанте на *-м*“ (Пешикан 1970: 86).

Литература о партиципима у српском језику претежно је усмерена на њихово изучавање у старијим слојевима наше писмености (уп. нпр. Белић 1998; Бјелаковић 2008; Грковић-Мејџор 1997; Пешикан 1959; Суботић 1984), док је анализа партиципског система из угла савременог језичког стања присутна у мањем броју радова (Пешикан 1970; Јовановић 2017а; 2017б). Када је реч о употреби партиципа у Његошевом језику, они су описивани у оквиру шире целине пишчевог лексичког корпуса (в. нпр. Стијовић 1992). Уз исцрпан опис Његошевог лексичког блага који је дат у речнику овог писца (в. РЊЈ), партиципи су такође лексикографски издвојени у одреднице и описани као и остале речи.

4. ПАРТИЦИПИ У ЈЕЗИКУ ПЕТРА II ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША И РЕЧНИК САНУ (ПОГЛЕД НА ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ПОСТУПКЕ). Језик у Његошевим делима чува партиципски систем који је у другој половини 19. века, након потпуног прихватања Вукове књижевнојезичке норме, нестао из српског књижевног језика. Тако се, поред савремених континуаната некадашњих партиципских категорија – трпни и радни глаголски придев – у Његошевом језику налазе и два главна активна партиципа – садашњег (*-ћи*) и прошлог (*-[в]ши*) времена и партицип садашњег времена пасива (*-м*). На основу издвојених примера, анализираћемо и прокоментарисати граматичке, семантичке и лексикографске аспекте партиципских образовања: партиципа презенте актива на *-ћи*, партиципа претерита актива на *-(в)ши* и партиципа презенте пасива на *-м*.

Лексикографски најдетаљније, лексичко благо овог писца обрађено је у *Речнику Њејошева језика*, који се, такође, налази међу изворима за израду Речника САНУ. Партиципе који нису забележени у РСАНУ (до сада је изашло 19 књига Речника до слова П, а последња обрађена реч је *Њејо-ласник*) обележили смо звездицом. Осим из поменутих речника, примере партиципа давали смо и непосредно из извора у случајевима када смо наводили пример или облик незабележен у поменутих речницима. Код примера преузетих из двају речника (РСАНУ и РЊЈ) пренели смо скраћенице извора онако како су тамо дате. Опис значења издвојених партиципа који су забележени и у поменутих речницима није сасвим подударан са овде приложеним описом. Постојеће дефиниције понегде смо модификовали, држећи се уобичајене концепције њиховог описа у Речнику САНУ.

4.1. Партиципска образовања презента актива на -ћи

- **дијући*, -а, -е „који бије“. – Имам наред од љубимца Зевса, / надалеко бијућега Бога (Прев. ППИ, 146–147, РЊЈ).
- **дјејући*, -а, -е „летећи“. – И стојеће и бјегуће зв’езде, –/ све, господи, ово разумијем (Прев. ХН, 33–34, РЊЈ).
- **вијући се*, -а се, -е се „који иде, креће се увијањем, савијањем, гибањем“. – Милиони тобом дишу / – од слона до вијућа се црва / слаба у прабини (Пј. 246, 11–13, РЊЈ).
- **високојрмећи*, -а, -е „који грми у висинама“. – Да ли славе није дужан био / мен’ присудит високојрмећи / Зевс Јегиох? [...] (Прев. ППИ, 688–690, РЊЈ).
- **високолетјећи*, -а, -е „који лети високо; који се високо уздигао“. – Мушицки нам паде ка орај крилати, / житељ надоблачни, високолетећи (Пј. 139, 18–19, РЊЈ).
- **воијући*, -а, -е цсл. „који вапије, вапијући“. – Поета је клик смртнога с бурнога нашега бријега, поета је глас вопијућега у пустињи⁴ (Писма, 210, РЊЈ).
- **јорећи*, -а, -е „који гори, огњени“. – И модри се пламен огња / од горећих тада кулах / с крвљу турском сав угаси (Св. IV, 240–242, РЊЈ). Богомрски цар са својом војском / у горећу потонуше бездну (ЛМ V, 119–120, РЊЈ).
- **дишајући*, -а, -е (исп. рус. дышащий) „који дише“. – У њему се душа ст’јесни / славољубјем дишајућа, / која није навикнула / о изгубу Турства слуша (Св. II, 39–42, РЊЈ).
- **заходећи*, -а, -е „који заходи, залази“. – Хај, не бој се, наш честити царе, / наше сунце нигда заходеће, / које гријеш ноћи ка и дневи! (Пј. 19, 219–221, РЊЈ).
- ијрајући*, -а, -е „који игра; који је у брзом покрету; који се пресијава, који трепери, треперећи“. – На њихова копља и стријеле / и свијетле војничке штитове / клизају се играјуће зраке (ЛМ II, 108–110, РЊЈ). Дивни шатор бјеше преопширни / са високим својим идејама / вјешта рука творца украсила / са блистањем сваке струке бојих / играјућих на зрачном

⁴ У овом примеру партицип је употребљен у именичкој служби, а цела синтагма потиче из Новог завјета (Јев. по Мат. 3, 3; Јев. по Мар. 1, 3).

- прозраку (Банашевић—Бошковић 1990: 58). У Речнику САНУ у чланку одреднице *играјући* дат је пример из Његоша, у којем се партиципска форма налази у атрибутој функцији испред именице: Да на ведро чела играјући звјезда / читам веља чуда великога творца (Њег. 11, РСАНУ). Сама лексема *играјући*, -а, -е у Речнику САНУ описана је и као партиципска и као придевска тако што је тачком и запетом одвојена дефиниција партиципа (помоћу односне реченице) од дефиниције придева: *играјући*, -а, -е „који игра, који трепери; немиран, живахан“.
- **излазећи*, -а, -е „који излази, који избија“. — Чак до кола леттиш сунчаног / уз његове сјајне и шиљасте / из чела му излазеће зраке (Пј. 120, 44—46, РЊЈ).
- **касајући се*, -а се, -е се (исп. касаться у РЊЈ) „који се тиче кога, чега; који се односи на кога, на што“ [у РЊЈ пример са партиципом дат је под глаголом *касати се*, док је сам партиципски облик дат само као одредница]. — Видим да се варам и да су правитељству сасвијем противни докази, *касајући се* мене, представљени (Писма, 183, РЊЈ).
- клубећи се*, -а се, -е се (исп. рус. клубящийся) „који се колута, клупча“. — До небеса мирис претилине / излазила с клубећим се димом (Прев. ППИ, 616—617, РЊЈ; Њег. 11, РСАНУ).
- **лијући*, -а, -е „који лије“. — Сјела близу милог свога сина, / лијућега једнак⁷ сузе горке (Прев. ППИ, 702—703, РЊЈ).
- исходећи*, -а, -е „који исходи, пролази, који се завршава“. — Ето вам шиљем писма [...] да видите [...] што ће вам се свијем догодити, ако [...] чисти и становити одговор до гредуште сриједе, то јест до 29-ог числа овога исходећег маја не дате (Њег. 10, 168, РСАНУ).⁵
- **износећи*, -а, -е „који износи, исходи“. — Дуго гледаћ начну лепћет⁶ крила / златосјајна износећа⁷ цара, / начну ми се очих додиркати (Пј. 85, 36—38, РЊЈ).
- мислећи*, -а, -е „који мисли, који је обдарен способношћу да размишља“. — Ти си кâ статуја студена мрамора / склопјенијех очих, *мислећа* чела (Њег., МПј., 129).⁸
- **носећи*, -а, -е „који носи“. — Преко ње се непрестано / два противна густа дима / упираху надлећући / на њихова пушкородна / смрт носећа хитра кола (Св. X, 326—330, РЊЈ).
- **оживљавајући*, -а, -е „који оживљава“. — Чувства блага лучу светлу, / и разума љупке власти, / и совјести красна јутра / мирис оживљавајући / љути тиран бесном хуком / и грозне силе Бореове / у рушења празно крило / ах на жалост свија моју! (Пј. 250, 129—136, РЊЈ).
- **ојусшошајући*, -а, -е „који опустошава“. У РЊЈ пример са партиципом дат је под глаголом *ојусшошавати*, док је сам облик истакнут само као одредница: Ни овај опустошајући ужас не учини тако страшно и жалосно впечатљеније [...] (Писма, 203, РЊЈ).

⁵ У РЊЈ није забележен овај партицип.

⁶ У напмени издања стоји *лећет*.

⁷ У напмени у РЊЈ стоји *исходећи*.

⁸ У РСАНУ има одреднице *мислећи*, -а, -е, али нема примера из Његоша.

4.1.1. Партицип презента актива на -ћи у језику Петра II Петровића Његоша по облику, значењу и функцијама одговара стању славеносрпске епохе Његошева времена. Облици се граде од трећег лица множине презент глагола несвршеног вида додавањем суфикса -(у)ћи/-(е)ћи. Партиципским формама садашњег времена означава се трајање радње, процеса, односно постојање какве особине, својства и сл. које се приписује именичком појму. Партиципско значење и употреба облика на -ћи најтипичнији су код примера са рефлексивном морфемом *се*, коју прави придеви немају (в. прим. *вијући се*, *-а се*, *-е се*; *клубећи се*, *-а се*, *-е се*; *касајући се*, *-а се*, *-е се*). На основу датих примера, могу се издвојити следеће функције партиципа у Његошевом тексту: 1) атрибутска функција партиципа у саставу именичке синтагме, најчешће по моделу партицип + именица (*дијући бог*; *дјеиуће звјезде*; од слона до *вијућа се* црва слаба у прабини; *високојрмећи Зевс Јегиох* итд.) или у постпонованом положају (*житељ надоблачни*, *високолеићећи*; *мирис оживљавајући*); 2) функција издвојеног атрибута као дела зависне реченице у дубинској структури (нпр. У њему се душа ст'јесни / славољубјем *дишајућа*; докази, *касајући се* мене; Сјела близу милог свога сина, / *лијућеја* једнак' сузе горке итд.); и 3) именичка служба партиципа (поета је глас *воијућеја* у пустињи). Оно што повезује партиципе у поменути функцијама јесте чињеница да се њихови семантички еквиваленти према дубинској структури могу представити односном реченицом са везником *који* у функцији атрибута или, у ређим случајевима, еквивалентним придевом у атрибутској функцији.

4.1.2. На основу издвојених примера и провере њиховог присуства и лексикографског описа у Речнику САНУ, видимо да је поменути речник спорадично унео партиципска образовања на -ћи из Његошевих дела. Партиципска образовања на -ћи издвојена су у номинативној форми и дефинисана најчешће помоћу односне заменице *који*, превodeћи тако садржај партиципске форме у зависну реченицу у дубинској структури: нпр. *исходећи*, *-а*, *-е* „који пролази, који се завршава“, *износећи*, *-а*, *-е* „који се износи“, *оживљавајући*, *-а*, *-е* „који оживљава“ итд. У случајевима када је партиципска форма по семантици ближа придеву него глаголу, тј. када се може интерпретирати правим придевом, у дефиницији су давани и придевски семантички еквиваленти, нпр. *мислећи*, *-а*, *-е* „који мисли, размишља, способан да мисли, расуђује, паметан, разуман“ (РСАНУ). Лексема *играјући*, *-а*, *-е* описана је и као партиципска и као придевска тако што је, као што смо већ истакли, тачком и запетом одвојена дефиниција партиципа (помоћу односне реченице без навођења еквивалентног придевског синонима) од дефиниције придева: *играјући*, *-а*, *-е* „који игра; који трепери; немиран, живахан“. У РСАНУ пронашли смо за сада само једну одредницу са потврдом из Његошевог дела у којој је представљена партиципска форма на -ћи са рефлексивном морфемом *-се*: *клубећи се*, *-а се*, *-е се* (исп. рус. клубящийся) „који се клуби, клупча, колута“. О тешкоћама лексикографа приликом одређивања семантике, граматичке категорије и уопште лексикографског описа партиципских форми говори колебање у Речнику Његошева језика, где је, поред поменутих поступака који су присутни и у Речнику САНУ,

употребљен и тај да се пример са партиципом даје под глаголом, а да се сам облик истакне само као одредница (в. нпр. *касајти се, ойустошавати*).

4.2. Партиципска образовања претерита актива на *-(в)ши*

**блеснувши*, *-а, -е* „који је блеснуо“. – Побједу [he] [...] / турска непобједна / одржати многа војска / над блеснувшом искром Српства (Св. II, 11–14, РЊЈ).

заостјавши, *-а, -е* „преостали, заостали“. – И да су кренули заоставше жабе да јавно ћерају, без велике се смутње и њихова зла не би прошло (Писма, 138, РЊЈ).⁹

изнемокиши (исп. цркв.-рус. *изнемогший*) „изнемогли“. – Клону слаби пред силнијем, / изнемокса мишца Срба / у Косову царство даде (Св. I, 58–60, РЊЈ).

**клонивши се*, *-а се, -е се* „који је тежио, стремио нечему“. – Они, мјесто да уваже ова моја мирна подношенија, клонивша се к уштеђењу проливања човеческе крви, одбацили су и³ с презренијем (Писма, 61, РЊЈ).

йадиши, *-а, -е* (рус. *падший*) 1. „који је пао, погинуо у борби, пали“. – Сад пропојте, Високи Дечани / и лијепа Лавро Студенице, / свети спомен из вјечне читуле / за слободу падшим јунацима (ШМ I, 16–19, РЊЈ). 2. „који је пао у руке непријатеља, пропао, који је претрпео пораз, слом, поражен“. – По косовском плачном боју / синови се Туркистана / по држави падшој Срба / разасуше, умножише (Св. I, 77–80, РЊЈ; РСАНУ). Горди Париз и Стамбол надмени / судбу су ти у руке давали, / – оба си их падше окурила (Пј. 81, 26–28, РЊЈ; РСАНУ).

4.2.1. Као што нам примери показују, партиципом претерита актива на *-(в)ши* означава се радња, стање или процес који се приписују лицу или предмету, а време у којем се они остварују одиграва се пре радње означене предикатом главне реченице. Партиципска функција облика на *-(в)ши*, као што је случај и код партиципских образовања на *-ћи*, најочљивија је код примера са рефлексивном морфемом *се* (в. пр. *клонивши се*), будући да се ни у једној другој категорији рефлексивна морфема *се* не јавља уз падежне облике именске речи. Издвајају се следеће основне функције партиципа претерита актива: атрибутивна функција – најчешће у синтагмама *йар-йишии* + *именица* (в. прим. код *блеснувши*, *заостјавши*, *изнемокиши*), као и функција издвојеног атрибута, у којој, на плану дубинске структуре, партицип врши службу предиката зависне реченице: Они, мјесто да уваже ова моја мирна подношенија, клонивша се к уштеђењу проливања човеческе крви, одбацили су и³ с презренијем (Писма, 61, РЊЈ).

4.2.2. Значење партиципских лексема у речницима РСАНУ и РЊЈ описано је помоћу односне заменице *који* и глаголског облика у прошлом времену (в. *йадиши* „који је пао, пропао, који је претрпео пораз, слом“; *блеснувши* „који је блеснуо“) односно радног глаголског придева на *-л* у придевској функцији (*заостјавши* „преостали, заостали“; *изнемокиши* „изнемогли“).

⁹ У РСАНУ је дат овај партиципски облик, уз навођење примера из других писаца.

4.3. Партиципска образовања презента пасива на -м

богохраним, -а, -о „којег храни, чува Бог, благословен, богоспасен“. – И да сте здраво! У богохранимој Црногори (Писма, 39, РЊЈ).

браним, -а, -о „брањен, штићен“. – Сада очи најпростије виде / да је ово крваво гнијездо / Богу драго и Богом бранимо (ШМ III, 128–130, РЊЈ; РСАНУ).

видим, -а, -о (исп. рус. видимый) „који се може видети, који се види, видљив“. – Ти си цар мој и свег другог, / којег је рука вргла / темељ свему видимоме (Пј. 66, 151–153, РЊЈ). И у сваку малу стварцу / нам видиму, невидиму! / Ти свачему живот дајеш / невидимом твојом силом (Њег., Велимировић 2013: 116). Ал’ ја више силе немам, / да изближе тебе видим, / већ из стварих видимијех / створитеља њина славит (Њег., МПј., 47).

**вообразим*, -а, -о (исп. рус. вообразимый) „који се може замислити, претпоставити, замислив“. – Глава је мога ума (череп) сав простор вообрази ми (Биљ., 137, РЊЈ).

движим, -а, -о (исп. рус. движимый) „покретан, покретљив“. – Сва небесна кола миродржна, / и движима и неподвижима, / празноваће сјутра у хорима (ЛМ V, 201–203, РЊЈ).¹⁰

зовоми, -а, -о „који се зове, кога зову, звани“. – Тако би желио учинити мир и с пашом скадарским, но овога не само што није била жеља да се међу нама мир учини, него је још преварним начином завладао црногорским малим островом, зовомим Лесендро (Писма, 92, РЊЈ).¹¹

**високојочийајем*, -а, -о (рус.) „веома поштовани, многопоштовани, високоцењени“. – Ваше Високоблагородије, милостиви господар и много високопочитајем Србе Јеремиј Михајлович (Писма, 9, РЊЈ).

љубими, -а, -о (исп. рус. любимый) „вољени, драги“. – Покорно Вас молим, отмјено љубими мој Србине, да ми опростите, јербо Вам веома се јесам усудио слободно писати (Писма, 29, РЊЈ).¹²

мними, -а, -о (рус. мнимый) „замишљени, имагинаран“. – Ах, пећина звати се не може, / већ рај мними ће праоци живе (Пј. 89, 164–165, РЊЈ; РСАНУ).

невидим, -а, -о (исп. рус. невидимый) а. „који се не да видети, невидљив“. – Созда св’јетех милионе / и све једног с другим свеза / твојим ланцем невидимим (Пј. 65, 113–115, РЊЈ). Ти свачему живот дајеш / невидимом твојом силом (Њег., МПј.: 46). б. „невићен“. – Он ће вама пут отворит / невидимом својом снагом (Св. III, 81–82, РЊЈ).

невредим, -а, -о (исп. рус. невредимый) „неповређен, читав, неповредив“. – Сви мирови с опширна простора / к погибији вјечној одлећеше; / један само што невредим оста (ЛМ IV, 131–133, РЊЈ).¹³

¹⁰ Има одреднице у РСАНУ са потврдама из других писаца.

¹¹ В. претходну напомену.

¹² У РСАНУ у одредничкој речи дат је неодређени вид партиципске форме, док је у РЊЈ одређени. У РСАНУ има овог партиципа, али нема примера из Његоша.

¹³ У РСАНУ нема примера из Његоша.

ненарушим, -а, -о (исп. рус. *ненарушимый*) „стабилан, ненарушив“. – Како год што сам рад да тај мир остаје ненарушим и вјечан, тако би желио учинити мир и с пашом скадарским (Писма, 92, РЊЈ).¹⁴

нейодвижим, -а, -о (исп. рус. *неподвижный*) „неподвижан“. – Сва небесна кола миродржна, / и движима и неподвижима, / празноваће сјутра у хорима / удар страшни могуће деснице (ЛМ V, 201–204, РЊЈ).

нейоколебим, -а, -о (исп. рус. *непоколебимый*) „чврст, постојан, непоколебљив“. – Народ [је] изгубио својега пастира и обранитеља, који бјеше непоколебими столп вјере и слободе христијанске (Писма, 9, РЊЈ).¹⁵

нейосијижим, -а, -о (сткњ., исп. рус. *непостижимый*) „који се не може постићи, достићи, задобити, недостижан; неостварљив“. – Колико ме је од мог ђетињства Твоје непостижимо Величество топило у химне, у химне божествене радости, удивљенија и велељепоте Твоје, толико сам биједну судбину људску са ужасом разматрао и оплакивао (Из завештања; на Прчњу, у Боки которској, 20. маја 1850, преузето из Велимировић 2013: 7).¹⁶

неразрушим, -а, -о (цркв.-рус. *неразрушимый*) „постојан, неразрушив, ненарушив“. – Уздајући се у Ваше српско чисто и неразрушимо пријатељство к мени, ја сам истоме г-ну Караџићу обрека да ћу Вас о том молити (Писма, 96, РЊЈ).

4.3.1. Издвојени примери партиципа презента пасива на -м (овде датих до слова П, којим почињу речи у последњој до сада објављеној књизи Речника САНУ) показују да је већина њих унета у Речник САНУ. Истина, у Речнику има забележених партиципских образовања на -м који нису илустровани примерима из дела владике Петра II Петровића Његоша, већ из других извора.

4.3.2. На основу датих примера видимо да су форме поменутог партиципа најчешће употребљене у атрибутој функцији: Ти свачему живот дајеш / невидимом твојом силом (Њег., Велимировић 2013: 116); Сва небесна кола миродржна, / и движима и неподвижима, / празноваће сјутра у хорима (ЛМ V, 201–203, РЊЈ); Ах, пећина звати се не може, / већ рај мними ће праоци живе (Пј. 89, 164–165, РЊЈ; РСАНУ); Народ [је] изгубио својега пастира и обранитеља, који бјеше непоколебими столп вјере и слободе христијанске (Писма, 9, РЊЈ); Уздајући се у Ваше српско чисто и неразрушимо пријатељство к мени, ја сам истоме г-ну Караџићу обрека да ћу Вас о том молити (Писма, 96, РЊЈ) итд. Поменути партицип се употребљавао и за изражавање могућности (модалности): Глава је мога ума (череп) сав простор вообрази [’замислив’] (Њег., Биљ., 137, Суботић 1984: 13).

Предикатска функција партиципских образовања на -м може се илустровати следећим примерима: Сада очи најпростије виде / да је ово крваво гнијездо / Богу драго и Богом бранимо (ШМ III, 128–130, РЊЈ; РСАНУ);

¹⁴ У РСАНУ нема примера из Његоша.

¹⁵ У РСАНУ нема примера из Његоша.

¹⁶ Пример овог партиципа није забележен у РЊЈ, а у РСАНУ дати су примери из других писаца.

Тако би желио учинити мир и с пашом скадарским, но овога не само што није била жеља да се међу нама мир учини, него је јошт преварним начином завладао црногорским малим острвом, зовомим Лесендро (Писма, 92, РЊЈ); Какогод што сам рад да тај мир остаје ненарушим и вјечан, тако би желио учинити мир и с пашом скадарским (Писма, 92, РЊЈ) итд. Именичка функција партиципа презента пасива на -м може се илустровати формом *видим*, -а, -о „који се може видети, који се види, видљив“: Ти си цар мој и свег другог, / којег је рука вргла / темељ свему *видимоме* (Пј. 66, 151–153, РЊЈ). У изразима у књижевном језику Срба у 19. веку веома обичан у формама учтивости био је партицип од глагола *љубити* и *йошити* (*уп. Суботић 1984: 13*), што налазимо и код Његоша, нпр. *високојочийијем*, *љубими*.

4.3.3. Лексикографски поступци у обради ових форми узимали су у обзир њихове савремене семантичке континуанте. У лексикографској дефиницији партиципи на -м описују се односном реченицом са заменицом *који* (*уп. нпр. деф. бојохраним*, -а, -о), затим давањем придевских синонима од трпног придева, нпр. *браним*, -а, -о „брањен, штићен“, упућивањем на придеве са суфиксом -ив, нпр. *видим*, -а, -о „в. видљив“, односно навођењем ових придева као лексичко-семантичких еквивалената на савременој основи, нпр. *невидим*, -а, -о (*рус. невидимый*) „невидљив“.

5. **ЗАКЉУЧАК.** На основу увида у обраду партиципских образовања на -ћи, -(в)ши и -м црпених из Његошевих дела, која се, као извори, узимају за израду Речника САНУ, закључујемо да су у поменутом речнику забележене и обрађиване све три партиципске форме, од којих је највише забележених примера на -м, потом на -ћи, а најмање забележених форми је на -(в)ши. Међу партиципима које је Његош употребљавао има и оних са руским морфемским ликом, што представља израз отворености писца за рускословенски, али и сам руски књижевни језик (нпр. *војијући*, *дишајући*, *касајући се*, *клубећи се*, *видим*, *вообразим*, *движим*, *љубими*, *невредим*, *нейосијим*, *ненарушим*, *мними*, *нейоколебим*, *неразрушим*, *йагиши* итд.). То је била важна особина писаца старије, предвуковске епохе, којој је и Његош делом припадао. Његошево ослањање на црквенословенску језичку традицију, као и на предвуковско писмо, представља, такође, и израз његовог личног родољубља, словенофилства, као и религијског поимања света. „Русима је песник нарочито био одушевљен као моћним победницима азијатске неправде и као протекторима слабе и угњетене правде у лицу сталог Словенства“ (Велимировић 2013: 193).

Партиципска образовања у Речнику САНУ издвојена су и дата у номинативној форми, а један од најчешће употребљених поступака њиховог описа јесте помоћу односне заменице *који*, чиме се садржај партиципа преводи у зависну реченицу у дубинској структури (в. прим. *износећи*, -а, -е „који се износи“; *йагиши* „који је пао, пропао, који је претрпео пораз, слом“; *блеснувши* „који је блеснуо“). Није редак поступак да се партиципи дефинишу и као партиципска и као придевска категорија, тако што се тачком и запетом одваја део дефиниције помоћу односне реченице од дела дефиниције

помоћу придева: *иџрајући*, *-а*, *-е* „који игра, који трепери; немиран, живахан“. Примери партиципа прошлог на *-(в)ши* дефинисани су и помоћу радног глаголског придева на *-л* у придевској функцији (*заостјавиши* „преостали, заостали“; *изнемокиши* „изнемогли“).

Међу активним партиципима на *-ћи* и *-(в)ши*, у погледу форме, значења и функције издвајају се образовања са рефлексивном морфемом *се*, коју прави придеви немају (в. прим. *вијући се*, *касајући се*, *клубећи се*, *клонивши се*). У Речнику САНУ примера партиципских форми са овом морфемом готово да нема, што се може објаснити утицајем савремене стандардне граматике српског језика, засноване на Вуковој књижевнојезичкој основици, која не познаје партиципске форме које уз падежни облик имају и рефлексивну морфему *се*. Сматрамо да у даљој изради Речника САНУ треба наставити са уношењем и описом партиципа из Његошевих дела, укључујући и облике са рефлексивном морфемом *се*, које такође треба унети у Речник и ваљано их лексикографски обрадити. Тиме би грађа из Његошевих дела као и његов језик били потпуније и целовитије у њему представљени.

Литература

- Белић 1998: Александар Белић, Партиципи, у: *О језичкој њприроди и језичком развипику*, ур. Милка Ивић, Београд: Завод за издавање уџбеника, 274–281.
- Бјелаковић 2008: Исидора Бјелаковић, *Партиципски џасив у књижевном језику код Срба у 19. веку*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Велимировић 2013: Николај Велимировић, *Релиџија Њеџошева*, Крушчић: Панонске нити.
- Вушовић 1930: Данило В. Вушовић, Прилози проучавању Њеџошева језика, *Јужнословенски филолоџ*, IX, Београд, 93–196.
- Грковић-Мејџор 1997: Јасмина Грковић-Мејџор, Партиципи у српскословенском језику, *Зборник Маџице српске за филолоџију и линџвистџику*, XL/1, Нови Сад, 21–39.
- Живановић 1902: Јов. Жив. [Живановић], Особине у језику Петра Петровића Њеџоша, *Бранково коло*, VIII (31. јануар), 4 и 5, Ср. Карловци, стуб. 137–141.
- Јовановић 2017а: Владан Јовановић, Партиципска образовања на *-ћи* и *-ши* у савременим текстовима српског православног богословља, *Зборник Маџице српске за филолоџију и линџвистџику*, LX/1, Нови Сад, 87–101.
- Јовановић 2017б: Владан Јовановић, Употреба радних партиципа (глаголских придева) садашњег (*-ћи*) и прошлог (*-ши*) времена и однос према сродним појавама у савременом српском језику, *Наш језик*, XLVIII/3–4, Београд, 67–75.
- Маројевић 1989: Radmilo Marojević, *Gramatika ruskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Маројевић 2004: Радмило Маројевић, Критичко издање Горског вијенца, у: Петар II Петровић Њеџош, *Горски вијенац*, Београд: Фонд истине, 7–43.
- Маројевић 2005: Радмило Маројевић, Фразеолошки русизми у Горском вијенцу (I) (израз „Милошем живиш“ у 892. стиху); Фразеолошки русизми у Горском вијенцу (II) (израз „на главу погибоше“ у 2688. стиху), *Зборник Маџице српске за књижевност и језик*, LIII/1–3, Нови Сад, 337–347, 349–359.

- Маројевић 2010: Радмило Маројевић, Стих Луче микрокозма: макроверсолошка анализа, *Зборник Мајице српске за књижевности и језик*, LVIII/1, Нови Сад, 67–109.
- Маројевић 2016: Радмило Маројевић, Експресивност у Лучи микрокозма (фразеолошки аспект), *Научни састјанак славистиа у Вукове дане*, 45/1, Београд, 125–139.
- Младеновић 1995: Александар Младеновић, *Текстџуална и филолошка основа критичкој издања Њејошевих дела*, Подгорица: ЦАНУ.
- Младеновић 1996: Александар Младеновић, *Прилози о Њејошу*, Ваљево: Ваљевска штампарија.
- Младеновић 1997: Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*, прир. Александар Младеновић, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Њег., ЛМ: Петар II Петровић Његош, *Луча микрокозма*, прир. Никола Банашевић, Радосав Бошковић, Београд: Рад, 1990.
- Њег., МПј.: *Мање љјесме владике црнојорскоја Петјра II Петјровића Њејоша*, прир. Милан Решетар, Биоград: СКЗ, 1912.
- Остојић 1995: Бранислав Остојић, Један поглед на Његошев језик и његов удио у Вуковој реформи, у: *Петјар II Петјровић Њејош: личности, дјело и вријеме: радови са научној скуја, Беојрад – Цетјиње, 27–30. септјембар 1993*, ур. Милосав Бабовић и Мирослав Пантић, Научни скупови, књ. 35, Одјелјење умјетности, књ. 12, Подгорица: ЦАНУ; Београд: САНУ, 297–304.
- Пејановић 2010а: Ана Пејановић, Етнокултурни концепт *частј* у Горском вијенцу, у: *Дани Њејошеви 2008/2009*, уређивачки одбор Радмило Маројевић и др., Никшић: Књижевно друштво „Његош“, 51–66.
- Пејановић 2010б: Ана Пејановић, *Фразеологија Горској вијенца*, Подгорица: ЦАНУ.
- Пешикан 1959: Митар Пешикан, Неке напомене о развоју активних партиципа у српскохрватском језику, *Зборник за филологију и лингвистички*, 2, Нови Сад, 88–106.
- Пешикан 1970: Митар Пешикан, Лексичко благо нашег језика и нормативни однос према њему, *Наш језик*, XVIII/1–2, Београд, 80–92.
- Ратковић 2006: Драгана Ратковић, *Грамајички дијалектизми у Њејошевом Горском вијенцу*, Магистарски рад, Комисија: Милорад Дешић (ментор), Радмило Маројевић, Мирослав Николић и С. Милорадовић, одбрањен 6. јула 2006. године на Филолошком факултету у Београду.
- РНЈ: *Речник језика Петјра II Петјровића Њејоша*, израдили М. Стевановић, М. Вујанић, М. Одавић и М. Тешић, књига прва, А–О, Београд и др.: САНУ и др., 1983; књига друга, П–Ш, Београд и др.: САНУ и др., 1983.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика* (изашло 19 књига), Београд: САНУ, 1959–.
- Светјо љјсмо – Нови завјетј* (са љјреводима и љјоредним местјима), прев. Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, <http://rouke.org/svetorismo> (ур. електр. портала И. Цветковић) (25. 4. 2017).
- Симић 1901: Никола Симић, О језику Петра II Петровића Његоша, *Зора*, VI, бр. 10, Мостар, 358–362.
- Стевановић 1951–1952: Михаило Стевановић, Неке особине Његошева језика, *Јужнословенски филолој*, књ. XIX, Београд, 17–33.

- Стевановић 1990: Михаило Стевановић, *О језику Горској вијенца*, Посебна издања, Одељење језика и књижевности, књ. 41, Београд: САНУ, Научна књига.
- Стијовић 1992: Светозар Стијовић, *Славенизми у Њејошевим ђесничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Суботић 1984: Љиљана Суботић, Судбина партиципа у књижевном језику Срба у 19. веку, *Прилози ђроучавању језика*, 20, Нови Сад, 3–76.
- Ђупић 1988: Драго Ђупић, *Линџивистички ојледи о Вуку и Њејошу*, Београд: Научна књига.
- Щерба 1974: Лев В. Щерба, *Јзыковая система и речевая деятельность*, Ленинград: Наука.

Владан З. Јовановић

Причастия, оканчивајући се на *-ћи*, *-(в)ши* и *-м*, в текстах
владыки Петра II Петровича Негоша, использующихся при обработке
Словаря Сербской академии наук и искусств

Резюме

В статье проанализированы причастия настоящего и прошедшего времени действительного залога (*-ћи* и *-[в]ши*) и причастие настоящего времени страдательного залога (*-м*) взятых из текстов владыки Петра II Петровича Негоша, использующихся при обработке Словаря Сербской академии наук и искусств. Основываясь на понимании их обработки в вышеупомянутом словаре, мы делаем вывод о том, что все три формы участия зарегистрированы и обрабатываются, из которых большинство примеров являются примерами на *-м*, а наименьшие зарегистрированные случаи имеют форму на *-(в)ши*. В Словаре Сербской академии наук и искусств совсем редко встречаются примеры причастий с рефлексивным морфемом *се*, которые не являются понятным современной категории прилагательных в сербском языке. Мы считаем, что при дальнейшей обработки словарного запаса необходимо продолжать вводить и описывать причастия из текстов Негоша, включая формы с рефлексивной морфемой *се*, которые также должны быть включены в Словарь и правильно описаны лексикографически.

Ключевые слова: причастие, лексико-грамматический анализ, лексикографический анализ, значение, язык Негоша, Словарь Сербской академии наук и искусств, сербский язык.